

OLGA PANKIV
Uniwersytet SWPS

WARTOŚCI W ŻYCIU JEDNOSTEK I SPOŁECZEŃSTW

Monografia *Wartości w działaniu*¹ została przygotowana pod redakcją Mirosławy Marody przez zespół dwunastu autorów. Zawiera dziewięć części, które układają się w logiczną sekwencję tematów badawczych. Stopniowo zostaje przedstawiony nie tylko obraz ewolucji wartości społeczeństwa w Polsce w epoce po transformacji społeczno-ekonomicznej, ale również próba uchwycenia korelacji wartości i działań oraz strategii przemian wartości w momentach gwałtownych wyzwań społecznych. Wnioski zostają oparte na analizie wybranych wyników międzynarodowego badania europejskich systemów wartości (European Values Study [EVS]) — bardzo ważnego międzynarodowego programu badawczego, do którego Polska dołączyła w roku 1990. Poszczególne części publikacji dotyczą głównych tematów badawczych EVS, takich jak praca, rodzina, środowisko, polityka i społeczeństwo, religia, moralność, tożsamość oraz identyfikacja.

Adres do korespondencji: pankiv.ola@gmail.com; ORCID: 0000-0001-9374-2668

¹*Wartości w działaniu*, Mirosława Marody (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2021, stron 305.

Monografię rozpoczyna wstęp zawierający główne założenia oraz cele omawianych badań, a także odniesienie do wcześniejszych badań danego zagadnienia opisanych w książce zatytułowanej *Społeczeństwo na zakręcie*², w której przedstawiono lata 1990–2017. We wprowadzeniu opisany jest również zastosowany warsztat metodologiczny.

Część pierwszą stanowi tekst Mirosławy Marody *Pojęcie wartości w badaniach i refleksji teoretycznej nauk społecznych* poświęcony wieloaspektowości pojęcia wartości w świetle praktyki badacza społeczeństwa. Opracowanie zawiera również przegląd najważniejszych spojrzeń na wartości prezentowanych przez socjologów od początku wprowadzenia pojęcia do dyskursu (w tym Maksa Webera oraz Émile'a Durkheima). Szczególnie interesujące jest krytyczne spojrzenie na teorię Ronalda Ingleharta, który podejmuje temat zależności rozwoju ekonomicznego społeczeństwa i wzrostu tendencji do orientacji postmaterialistycznej w kolej-

²*Społeczeństwo na zakręcie. Zmiany postaw i wartości Polaków w latach 1990–2018*, praca zbiorowa, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2019.

nych pokoleniach społeczeństwa czasów transformacji. W wyniku analizy teoretycznej autorka przedstawia trzy poziomy obiektywizacji wartości związane z obrazami świata, tożsamości i poglądami.

Następnie dyskusję podejmuje Jerzy Bartkowski, w tekście *Opinia publiczna a zmiana populistyczna w Polsce* przedstawiając reakcje opinii publicznej na zmianę populistyczną. Analizuje zmiany świadomości społeczeństwa polskiego i szuka powodów, dla których wartości przybrały taki, a nie inny kształt. Opiera się na dwanastu wskaźnikach zachowujących ciągłość pomiaru w ramach badań EVS. Są to: poczucie kontroli nad życiem, ważność religii w życiu, zaufanie do Kościoła katolickiego, równość płci w prawie do pracy, niepożądany sąsiad homoseksualista, oszukiwanie na podatkach, ważność przyjaciół i znajomych w życiu, wygodne godziny jako pożądana cecha pracy, usprawiedliwienie rozwodów, dzieci jako warunek dobrego małżeństwa, wychowanie dziecka posłusznego, wzrost szacunku dla władzy. Analiza odzwierciedla wieloaspektowość badanego zagadnienia. Zaprezentowany jest zarówno horyzont czasowy zmian, jak i obszary potencjalnej zmiany w zależności od czynników takich jak wymiana pokoleniowa, wzrost poziomu wykształcenia oraz dynamika procesów wewnątrzpokoleniowych. Autor podkreśla, że wszystkie te procesy mają znaczenie w mechanizmach zmian społecznych. Następnie przedstawia polaryzację społeczeństwa wywołaną narastającymi napięciami oraz konfliktem politycznym w badanym okresie. Wskazuje na znaczne rozbieżności w postawach i konflikt wewnątrz społeczeństwa. Cześć tę zamyka omówienie ścieżek partycypacji politycznej oraz mechanizmów formowania się poparcia głównych sił politycznych w Polsce.

W trzeciej części, zatytułowanej *Demokracja jako wartość w Polsce oraz Europie Środkowej i Wschodniej*, Joanna Konieczna-Salamatin analizuje oczekiwania społeczeństw badanych krajów w odniesieniu do pojęcia demokracji. Zaznacza, iż sposób rozumienia tego pojęcia może

przekładać się na różne umiejscowienie demokracji wśród wartości obywatelskich i uwzględnia cztery rodzaje zasobów, które mogą mieć na to wpływ. Są to poziom wykształcenia, sytuacja ekonomiczna, kapitał kulturowy wyniesiony w domu rodzinnego oraz zgromadzone doświadczenia życiowe. Znaczące różnice w rozumieniu demokracji w krajach Europy Zachodniej oraz krajach Europy Środkowej i Wschodniej są konsekwencją przenikania się wymiaru politycznego oraz socjalnego w kontekście władzy autorytarnej. Warto podkreślić, że w krajach byłych republik radzieckich istnieje znaczący odsetek „niekonsekwentnych demokratów”, którzy dużą wagę przypisują temu, aby żyć w demokratycznym kraju, a jednocześnie nie wykluczają systemu opartego na rządach silnego przewodcy-lidera oraz armii. Ta część książki jest interesującym spojrzeniem na wielowymiarowość i rozbieżności w postrzeganiu demokracji w społeczeństwach „na dorobku”, które w szybkim tempie przeszły transformację społeczno-ekonomiczną. Istnieją w nich „nowe” postawy, jednakże postawy „stare” nadal są obserwowane, zwłaszcza w starszych pokoleniach.

Aleksandra Grzymała-Kazłowska oraz Patrycja Ziółkowska w tekście *Postawy wobec inności w świetle koncepcji (super)różnorodności* dokonują analizy postaw społeczeństwa polskiego w warunkach zwiększania się różnorodności; warto zaznaczyć, że w ostatnich latach także różnorodności etnicznej. Analiza została przeprowadzona z wykorzystaniem koncepcji super(różnorodności), pojęcia ryzyka i niepełności. Wyróżniono trzy grupy badanych. Grupa pierwsza to osoby o wysokim poziomie różnorodności i jej akceptacji, a grupa trzecia — nosiciele uprzedzeń. Interesujące jest wyłonienie się pośredniej grupy „niepewnych”, którym trudno przyporządkować postawy uprzedzenia lub otwartości. W tej grupie znalazło się najwięcej młodych dorosłych — są to osoby dobrze wykształcone, które budują swoje poglądy w warunkach dużych przemian społecznych i niepewności. Wskazuje to na potrzebę odejścia od typowej dychotomicznej koncepcji postaw,

w myśl której jednostki są uprzedzone albo nie są, w kierunku ujęcia bardziej dynamiczno-sytuacyjnego, często bowiem jednostki dopiero ugruntowują swoje przekonania na podstawie własnych doświadczeń pochodzących z różnych zmieniających się kontekstów (np. media społecznościowe, postrzeganie przez innych).

Maja Sawicka i Agnieszka Karlińska w tekście *To jest tylko moja praca. Paradoxy pracy we współczesnej Polsce* podejmują próbę oceny znaczenia pracy w życiu jednostki. Analiza czynników ilościowych została wzbogacona o analizę jakościową, co pozwala na dogłębne spojrzenie na badane zagadnienie. Nowy wzór kariery w Polsce stał się pokłosiem zanikania standardowych form zatrudnienia. Współczesny rynek pracy wymaga zmiany zawodu, elastyczności i gotowości do zmian, co pociąga za sobą promowanie koncepcji trajektorii edukacyjnych jednostki, na przykład uczenia się przez całe życie (*long-life learning*). Warto jednak zaznaczyć, że jako wskaźniki sukcesu i osobistych osiągnięć badani często wskazywali osiągnięcia w życiu rodzinnym, a nie w pracy. Można zaobserwować znaczący dysonans między dyskursami o pracy a realiami pracy w Polsce. Obszar pracy w Polsce łączy, zdaniem autorek, najbardziej niekorzystne cechy systemu socjalistycznego i kapitalistycznego. Państwo jest postrzegane jako wrogi element systemu, a narastająca frustracja związana ze sferą pracy może stworzyć pole do dyskusji społecznej o zmianach modelu finansów publicznych. Analiza ta jest ważnym przyczynkiem do krytycznego spojrzenia na patologię rynku pracy w Polsce, a także na wartości przykładane przez jednostki do pracy oraz rodziny. Może stanowić zaproszenie do dyskursu o tym, jak finansowanie państwa mogłoby wspierać synergię polityk umożliwiających godzenie życia zawodowego z rodzinnym, także w kontekście najbardziej podstawowym — prawa do godnej pracy i wynagrodzenia.

Analiza wartości i postaw prośrodowiskowych została przedstawiona przez zespół autorów: Adrian Dominik Wójcik, Marzena Cypri-

ańska oraz Michał Głowczewski. Potwierdzają oni teorię Ingleharta, zakładającą pozytywną korelację między wysokim poziomem rozwoju ekonomicznego a przywiązywaniem większej wagi do wartości postmaterialistycznych, w tym ochrony środowiska. Oznacza to, że kraje o wysokim wskaźniku PKB cechuje wyższy poziom preferencji dla wartości prośrodowiskowych. Pojawia się tu pewien paradoks — kraje o wysokim wskaźniku PKB cechuje bowiem wyższy poziom negatywnego wpływu na środowisko (określany na podstawie analizy wyników śladu węglowego i śladu ekonomicznego) niż społeczeństwa ze wskaźnikiem niższym. Rozwój gospodarczy i wzrost dobrobytu zwiększają standard życia oraz bezpieczeństwo egzystencjalne, ale wykazują negatywny wpływ na środowisko. Jednak autorzy podkreślają, iż wykazywanie jednostkowych postaw prośrodowiskowych jest możliwe dopiero po zaspokojeniu podstawowych potrzeb materialnych.

Sławomir Mandes w tekście *Religijność i Kościół katolicki w życiu prywatnym i publicznym Polaków* opisuje znaczenie religii w społeczeństwie polskim w kontekście zaistniałych przemian społecznych. Autor stawia tezę, że najważniejszym okresem w formowaniu publicznego znaczenia religii w Polsce były lata osiemdziesiąte oraz początek lat dziewięćdziesiątych, pod wpływem wyboru kardynała Karola Wojtyły na papieża. Po tym okresie religijność publiczna zaczęła powoli tracić na znaczeniu, zwiększał się też dystans do Kościoła jako instytucji reprezentującej religijność publiczną. Następnym tego długotrwałego procesu jest sekularyzacja i odchodzenie od religii. Autor przypuszcza, iż zakończył się czas religijności publicznej w Polsce. Nabiera znaczenia natomiast religijność indywidualna, która jest praktykowana z dużym dystansem do religijności publicznej.

W tekście *Od „dzielnej ofiary” do podmiotu moralnego — procesy kształtowania tożsamości społecznej* Mirosława Marody podejmuje próbę pokazania sposobu kształtowania się w społeczeństwie polskim wartości dotyczących równouprawnienia płci. Według autorki nie wystarczy jedy-

nie przepracować podział zadań w rodzinie, aby zmienić tożsamość „dzielnej ofiary” w tożsamość „progresywną”. Jest to złożony proces, który wymaga zdefiniowania przedmiotu konfliktu społecznego oraz przejścia od dyskusji na temat podziału obowiązków do koncepcji praw jednostki.

Ostatnia część monografii *Wartości w dobie (globalnego) kryzysu*, autorstwa Mirosławy Marody, stanowi jej podsumowanie oraz zawiera zestawienie najważniejszych wyzwań stających przed społeczeństwem polskim w dobie szybkiego wzrostu gospodarczego, rewolucji cyfrowej i upowszechnienia dostępu do internetu, rozwoju mediów społecznościowych i postępującej automatyzacji powodującej znikanie wielu zawodów. Na to wszystko nakładają się „czarne łabędzie”, czyli zjawiska nieoczekiwane i zmieniające sytuację społeczno-ekonomiczną, takie jak globalny krach na rynku nieruchomości i kryzys ekonomiczny 2008 roku, a także pandemia koronawirusa, która wpłynęła na trajektorie życiowe jednostek, a także ich postawy wobec wartości.

Na książkę *Wartości w działaniu* składają się prace zespołu doświadczonych badaczy z głównych ośrodków akademickich w kraju. Perfekcyjnie realizują oni zamiar, o którym redaktorka tomu pisze we wstępie w następujący sposób: „W analizach, których wyniki prezentujemy w niniejszej publikacji, odchodzimy od systematycznego prezentowania danych EVS, skupiając się na wydobyciu tego, w jaki sposób wartości wplatają się w życie jednostek i funkcjonowanie społeczeństwa w wybranych obszarach. Interesuje nas tu zarówno poszukiwanie czynników interweniujących w zależność między wartościami i działaniami, jak i strategię «zarządzania wartościami», przyjmowane przez jednostki w sytuacjach gwałtownych przemian społeczno-kulturowych, rozpadu dominujących obrazów świata i wyzwań stawianych przez wciąż nowe kryzysy — polityczne, gospodarcze, zdrowotne, klimatyczne. Staramy się również odchodzić od dominującego przy badaniu wartości paradygmatu modernizacyjnego, poszukując wyjaśnień w koncepcjach teoretycznych rzadziej wykorzystywanych w tym obszarze”.